

BENEDEK NOÉMI MÁRIA

A PARÓDIA TÁRGYA ARISTOPHANÉS BÉKÁK CÍMŰ KOMÉDIÁJÁBAN

Aristophanés *Békák* című darabját a ránk maradt antik görög művek közül a legjelentősebb irodalomkritikai alkotásként tartja számon a tudomány.¹ Erre azért van mód, mert a mű sokkal árnyaltabb véleményt alkot a tragédiaköltőkről, mintsem hogy egyszerűen kiválasztja közülük a legjobbat. Egy verseny pusztá eredménye kézzel és matematikailag megfogható, egzakt eredmény ugyan, de az irodalom valódi értékeléséhez kevés. Ebben áll tehát a *Békák* valódi jelentősége: Aristophanés nem csupán pálcát tör egy szerző felett, hanem irodalmi allúziók egész sorát vonultatja fel érvelésében.

Mindazonáltal a *Békákkal* foglalkozó kutatók nagy része arra a kérdésre kereste a választ, hogy kit tartott jobb tragédiaköltőnek Aristophanés. Azt, hogy a témát valóban számtalan kutató megannyi nézőpontból körüljárta, kiválóan jelzi, hogy Wycherley *Aristophanes and Euripides* című cikkét már 1946-ban így kezdi: „*Elnézést kell kérnem, amiért felhozom ezt az elcsépelet témát.*”² Ő maga ebben a tanulmányában felvázolja a lehetőséget, hogy Aristophanés hozzáállása Euripidészhez nem volt olyan egyértelműen negatív, ahogyan azt előtte sokan állították. Wycherley véleményével azonban kisebbségben marad, ugyanis a tudósok többsége ennek ellenkezőjét állítja. Saintsbury 1902-ben írt tanulmányában egyértelműen és kétséget kizáróan kijelenti, hogy Aristophanés Aischylos mellett foglal állást, s az ellene szóló érveket csupán „Euripidész szájába adja.” Olyannyira bizonyos ebben, hogy nem is tekinti ezt kérdésesnek, mindössze egy mondatot áldoz a témára. Mi több, ha pusztán technikailag nézzük Saintsbury kijelentését, megállapíthatjuk, hogy elvakultságában figyelmen kívül hagyta azt az apróságot, hogy a drámaíró véleményétől függetlenül minden szereplővel hasonlóképp jár el, hiszen a komédiában nincs narráció. Albin Lesky egyenesen Euripidész iránti gyűlöletről beszél a dráma kapcsán.³

A paródia fogalmának első meghatározását Aristotelész Poétikájában találjuk. Aristotelész ekképp fogalmaz:

οἶον Ὅμηρος μὲν βελτίους, Κλεοφῶν δὲ ὁμοίους, Ἡγήμων δὲ ὁ Θάσιος <ὁ> τὰς παρωδίας ποιήσας πρῶτος καὶ Νικοχάρης ὁ τὴν Δειλιάδα χείρους· [...] ἐν αὐτῇ δὲ τῇ διαφορᾷ καὶ ἡ τραγωδία πρὸς τὴν κωμῶδιαν διέστηκεν· ἡ μὲν γὰρ χείρους ἡ δὲ βελτίους μιμῆσθαι βούλεται τῶν νῦν.⁴

Említésre méltó felvetni a problémát, hogyan fér össze tárgyalt darabunk ezzel a definícióval, hiszen azt gondolhatnánk, hogy Aristophanés egyúttal a komédiában ábrázolt tragédiaköltőkről is

---

¹ G. Saintsbury: *A History of Criticism A History of Criticism and Literary Taste in Europe, from the Earliest Texts to the Present Day.* Edinburgh 1902. I. 21.

² „*An apology is needed for taking up this well-worn theme.*” R. E. Wycherley: *Aristophanes and Euripides.* G&R 15 (1946) 98.

³ A. Lesky: *Geschichte der griechischen Literatur.* Bern 1958. 384.

⁴ Arist. *Po.* 1448a 11–18.

véleményt mond: történetesen rosszabbak ítéli őket, mint a komédiát befogadó közönség.⁵ Hiszen ha ragaszkodunk a darab klasszikus értelmezéséhez, vagyis hogy a két tragédiaköltő a két főszereplő, a darab fő része pedig a kettőjük agónja, akkor az aristotelési definícióval azt állítjuk, a tragédiaköltők hitványabbak közönségüknél. Ezt a látszólagos ellentmondást magyarázhatjuk a definíció pontatlanságával, vagyis hogy egyetlen komponenssel igyekszik meghatározni a komédia és a tragédia közötti különbséget. Ám valószínűbbnek tekintjük azt a magyarázatot, miszerint a *Békák* paródiájának valódi célpontjai nem csak a tragédiaköltők. Ha a darab síkján maradunk, könnyen beláthatjuk ezt, hiszen a *Békák*ban nem a költők azok, akik – az aristotelési definíció kifejezésével élve – hitványabbak a közönségnél. S ha ez nem volna elég, az sem lehet véletlen, hogy ennyi elmélet született Aristophanés mindkét költő felé irányuló szimpátiájáról. Így a kérdés az, melyik az a szereplő a darabban, aki a közönségnél értéktelesebb, hitványabb. Ám erre a kérdésre még később visszatérünk.

A modern műelmélet egészen másképp közelíti meg a paródia fogalmát. Simon Dentith *Parody*⁶ című könyvének már fűlszövegében is megfogalmazza: paródia az az eszköz, melynek élénk és meggyerő eszközeivel közelebb hozhatjuk az emberekhez akár az irodalomelmélet, akár egyéb műveltségi területek legkomplexebb kérdéseit, bármilyen képzettséggel rendelkezzenek is a befogadók. Dentith paródiafogalma⁷ jelentősen különbözik az Aristotelés által megfogalmazottaktól, ugyanis az allúziók és idézetek széles tárházát értelmezi paródiaként. Alfred Schlesinger 1936-ban két tanulmányában elemzi egy hasonló elv alapján Aristophanés komédiáit. Ő hat osztályát különíti el a paródiának,⁸ melyek pontosabbak, alaposabbak, mint a dentithi megfogalmazás, ám lényegüket tekintve egybehangzik a két fogalmi meghatározás.

Schlesinger tanulmányában⁹ összegyűjti az Aristophanés komédiáiban fellelhető szöveghelyeket, melyek egy másik mű részleteit parodizálják, illetve az általa felállított kategóriákba is besorolja ezeket. Így ha Dentith meghatározását elfogadjuk, egyértelműen belátható, hogy Aristophanés *Békák* című darabja csaknem teljes egészében paródia.¹⁰ Hiszen Schlesinger listája a *Békákról* a cikknek mennyiségileg csaknem felét teszi ki, pedig másik hat dráma¹¹ allúzióinak felsorolását is tartalmazza.

Ha azonban a címben feltett kérdésre keressük a választ, vagyis hogy tulajdonképpen kit vagy mit gúnyol Aristophanés *Békák* című komédiájában, vissza kell nyúlnunk Aristotelés értelmezéséhez, azaz hogy a komédia középpontjában a közönségnél silányabb szereplő áll. Ez pedig nem lehet más, csak Dionysos. Ezt Charlesworth is alátámasztja, hiszen tanulmányában¹² egyenesen butának nevezi Dionysost. Ahhoz, hogy ezt egyértelműen beláthassuk, meg kell vizsgálnunk részleteiben Dionysos alakját.

⁵ Aristotelés komédiáról alkotott képéről bővebben l. L. Golden, Aristotle on Comedy. The Journal of Aesthetics and Art Criticism 42 (1984) 283–290.

⁶ S. Dentith: Parody – The New Critical Idiom. London – New York 2000.

⁷ A. C. Schlesinger: Indications of Parody in Aristophanes. TAPhA 67 (1936) 11.

⁸ *Ibid.* 296.

⁹ *Ibid.* 303–308.

¹⁰ Ugyanezt támasztja alá Schlesinger tanulmánya, melyben összegyűjtötte Aristophanés darabjainak paródiaelemeit tételesen, a különböző darabokra lebontva. A listából jól látszik, hogy a *Békák*ban találta a legtöbb ilyen elemet. A. C. Schlesinger: Indications of Parody in Aristophanes. TAPhA 67 (1936) 296–314.

¹¹ *Ibid.* A Schlesinger által ebben a tanulmányban feldolgozott komédiák: *Plutos* (13), *Felhők* (10), *Béke* (24), *Darazsak* (18), *Lovagok* (24), *Nőuralom* (3), *Achanaibeliek* (32) és a *Békák* (66).

¹² M. P. Charlesworth, Aristophanes and Aeschylus. CR 40 (1926) 3.

Theodor Kock a *Békák*hoz írott kommentárjának előszavában leírja,¹³ hogy Dionysos trágár, ahogy azt a 479. sorban is láthatjuk. Kock Dionysos trágársága mellett kiemeli a kéjsóvárságát is, melyet az 544–547. sorokkal támaszt alá, illetve kárörvendő is, amit pedig a 606. sorban láthatunk.

Dover Dionysos jellemzése során kiemeli, hogy a figura sokkal inkább tartozik a szituációs komédiák világához, mint a drámához, előképe sokkal inkább a szatírtjátékok buja Dionysosa, mint a *Bacchánsnők* erős és tiszteletet parancsoló Dionysosa. Dover „menedzseri” szerepet tulajdonít Dionysosnak, ám azt is hangsúlyozza, hogy e szerepe kimerül abban, hogy időnként humoros¹⁴ és kaján¹⁵ megjegyzéseivel félbeszakítja a költőket.¹⁶

Az imént vázolt, semmi esetre sem pozitív Dionysos-jellemzés is megerősít bennünket abban a feltevésünkben, hogy a komédia valódi főszereplője, a paródia eszköze Dionysos alakja.

Theodor Kock a *Békák*hoz írott kommentárjának előszavában felteszi a kérdést – mely jelen írás címe is –, hogy tulajdonképpen mi az, amit Aristophanés kigúnyol Dionysos személyében.¹⁷ Kock válasza az, hogy a korabeli athéni nép, pontosabban az athéni publikum görbe tükre Dionysos alakja. Ezt a kijelentését a fent vázolt Dionysos-jellemzéshez nagyban hasonlatos kép leírásával támasztja alá. Elmondja, hogy Dionysos meggondolatlan és átgondolt egyszerre, élvhajhász, fellengzős, vakmerő, a döntését együgyű módon, művészetben való jártasság nélkül hozza meg.

Arany János műfordításaihoz írt utószavában Kövendy Dénes is felveti a problémát, hogy vajon minek a megtestesítője Dionysos, ám megnyugtató választ nem ad, ugyanis meglehetősen homályosan fogalmaz.¹⁸

Kövendy Werner Jaegernek tulajdonítja az állítást, miszerint Dionysos a korabeli nézőközönség megtestesítője. Mivel Jaeger monográfiája¹⁹ alapvetően nem irodalomelmélettel foglalkozik, s a *Békák*at is csak melleleg említi néhány oldal erejéig, nyilvánvaló, hogy Kövendy nem ismerte Kock kommentárját. Érvelése, miszerint Dionysos alakja mindössze a költő mámoros állapotát jelzi, meglehetősen következtelen, mesterkéltné és erőltetett. Kövendy egyébként érvünket, mely Dionysos jellemén alapul, azzal hessegeti el, hogy az istenek viselkedhetnek úgy, ahogyan megszállottjaik. Azonban úgy vélem, ez irodalmilag nem meggyőző érvelés.

Érdeemes felvetnünk a problémát, miért éppen Dionysost választotta főhőséül a szerző. A hírnökszerepre éppúgy alkalmas lett volna Hermész vagy Apollón is. Ám Dionysos neve olyannyira egybeforr az ünnepekkel, melyeken a drámákat előadták, hogy elképzelhetetlen lenne, ha más isten döntene arról, ki a jobb tragédiaköltő. Dionysos azonban a darab során a helyzet- és jellemkomikum szinte teljes tárházát felvonultatva lép elénk, közben pedig úgy dönt el egy vitát, hogy nem formál véleményt a felekről, egyszerűen csak leteszi a voksát az egyik mellett.

A darab nem egységes, ahogy az Acharnaibeliek, a Darazsak vagy a Madarak.²⁰ Ám ha a paródia tárgya a két tragédiaköltő munkássága lenne, nem lenne szükség arra a 813 sorra,²¹ mely az

¹³ T. Kock: *Ausgewählte Komoedien des Aristophanes*. Berlin 1868. III. 28.

¹⁴ 934, 968–970, 1036–1038, 1067 f. 1074–1076

¹⁵ *Ibid.* 916–920, 921, 930, 1023 f., 1028 f.

¹⁶ Ahogyan a következő helyeken is: *ibid.* 926 f., 1012, 1020.

¹⁷ T. Kock: *Ausgewählte Komoedien des Aristophanes*. Berlin 1868. III. 29.

¹⁸ Kövendy D.: Utószó. In: *Bolonyai G.* (ed.): *Arisztophanész vígjátékai*. Budapest 2002. 845–846.

¹⁹ W. Jaeger: *Paideia*. Berlin, New York, 1973. I. 474.

²⁰ U. von Wilamowitz-Moellendorff: *Zu Aristophanes' »Fröschen«*. In: *Hans Joachim Newiger* (hrsg): *Aristophanes und die alte Komödie*. Darmstadt 1975. 357.

agón kezdetéig elhangzik. Ennek a valamivel több mint nyolcszáz sornak nagy valószínűséggel az az elsődleges funkciója, hogy jellemezze a közönségnek azt a szereplőt, esetünkben Dionysost, aki a darab végén meghozza döntését.

Ugyanezt a funkciót szolgálja a kar viselkedése is: ők ugyanis szöges ellentétben állnak Dionysossal, így ellenpontozva jellemzik őt a darab egészében. Mindaz megvan a kar megszólalásaiban, ami Dionysosból hiányzik: irodalmi jártasság, művészeti érzék, a közbevetések kitűnő időzítése. A kar egymásnak ütközteti a legfontosabb érveket, melyeket a vitázó felek a későbbiekben bővebben is ki fognak fejteni.²²

Ezek az utalások Dover szerint²³ a *Békákat* ismerő közönség számára második olvasatra már világosak voltak, ám a darabot először látó néző számára valószínűleg nem. Hiszen második találkozásra már jelentősen segíti az értelmezést, hogy ismert a darab további menete. A fent említett sorok kiválóan mutatják a kar megszólalásainak technikáját, mely miatt csak másodjára egyértelmű, mikor melyik szerzőről beszél: rendszerint egyes szám harmadik személyben szól a szerzőkről, ám nem nevezi nevükön őket.

Éppúgy viselkedik a kar ebben a szerepben, mint egy moderátor a ma megszokott nyilvános vitákon.²⁴ S ha maradunk ennél a képnél, akkor Dionysos a bekiabáló, paradicsomot dobáló, sutyorgó és a vitázó feleket kifütyülő néző. Dionysos és a kar közbevetései természetesen nemcsak tartalmukban, hanem minőségükben, irodalmi értékítéletükben is ellentétesek: sőt leginkább annak megléte vagy meg nem léte a különbség.

Azt már megvizsgáltuk, milyen Dionysos jelleme és viselkedése. Érdekes azonban arra a tényre bővebben kitérnünk, melyet futólag már említettünk a Kock-féle jellemzés során: nevezetesen, hogy Dionysos nem jártas a művészetekben, irodalomban. Ezt egyrészt kiválóan példázza a tény, hogy a vitába nem szól bele érdemben, csak olyan szemtelen megjegyzésekkel szakítja félbe az érvek sorát, mint a 835, 925 és 1066–1067 sorokban.

Dionysosnak tehát egyetlen olyan mondata sincs az agón során, mely a tragédiaköltők irodalmi munkásságára vonatkozna. Vagyis Dionysos mindössze kétszer foglal állást a darabban: egyszer, amikor kijelenti, kiért küldték, másodszor pedig a végén, amikor eldönti, kit visz fel végül. De ő maga nem mond véleményt, nem érvel, csak dönt.

Gondolatmenetünk elején felidézünk Aristotelés komédiáról alkotott képét, melyben Aristotelés kimondja, hogy a komédia abban különbözik a tragédiától, hogy előbbi nálunk rosszabbakat, míg utóbbi nálunk jobbakat ábrázol.²⁵

Feltettük azt a kérdést is, hogy melyik az a szereplő, akire ráillik Aristotelés leírása. Most, Dionysos alakjának részletes bemutatása után célszerű visszatérnünk erre a kérdésre: így ugyanis már egyértelműen látszik, hogy Dionysos a darab igazi komikus figurája.

Ebben Leon Golden az arisztotelési komédia- és tragédiaelmélet összehasonlításáról írott cikkében megfogalmazott megállapításai²⁶ is megerősítenek bennünket. Golden ugyanis leírja, hogy az

²¹ K. Dover (ed): Aristophanes, *Frogs*. Oxford 1993. 295.

²² Így tesz például a vitáindítóként szolgáló 814–829. sorban.

²³ *Ar. Ra.* 292.

²⁴ *Ibid.* 41.

²⁵ *Arist. Po.* 1448a 11–18.

aristotelési komédiaelmélet összefoglalásának egyik súlypontja a nézőkből kiváltott méltatlankodás a darab bizonyos elemei miatt. Ezt a szerző két módon érheti el: vagy egy olyan szereplő ábrázolásával, akit méltánytalanul ér nagy szerencse, ezzel irigykedő méltatlankodást váltva ki, vagy egy olyan szereplő ábrázolásával, aki inkongruens viselkedésével a nézők felháborodott méltatlankodását váltja ki. Esetünkben természetesen utóbbiról van szó: a komikus figura tehát mind az aristotelési, mind a goldeni definíció értelmében Dionysos.

Végül érdemes megvizsgálunk azt a jelenetet is, melyben Dionysos végül döntést hoz, s ezzel visszakanyarodunk Kock megállapításához, miszerint Dionysos nélkülöz minden művészeti jártasságot. Dionysos ugyanis az agón során végighallgatja az érvek sorozatát a két költőtől, de még így sem képes állást foglalni. Azért dönt úgy, ahogy, mert a lelke így látja jónak, s nincs tekintettel a bölcsességre, irodalmi értékekre vagy bármilyen más elvárásra, ezt jól jelzi az 1467–1468. sor, mellyel döntését vezeti be.²⁷

Mindezekből arra következtethetünk, hogy a *Békák* című darab paródiájának elsődleges célpontja a Lénaián és Dionysián rendezett költői versenyek döntéseinek metódusa, igazságtalansága. Azt nem tudjuk megítélni, hogy a darab megírására az motiválta-e Aristophanést, hogy az ő személyes véleménye szerint ki volt a jobb költő. Azt azonban megállapíthatjuk, hogy a darab szokásos értelmezésén túl – hogy a tragédiaköltészet átalakuláson megy keresztül, éppúgy, mint a tudomány többi ága, és Aristophanés a régi és az új rend közti különbséget mutatja be a két szerző agónjában – elképzelhető egy másik jelentésréteg is, miszerint lehetetlen és igazságtalan úgy megítélni irodalmi műveket, hogy nem tudjuk, vagy nem akarjuk döntésünket érvekkel alátámasztani. Így tesz ugyanis a közönséget megtestesítő buta és az irodalomban járatlan Dionysos az agón után: nem érvel, nem indokolja döntését, egyszerűen csak szíve szerint dönt arról, hogy ki a jobb tragédiaköltő. Éppúgy, ahogyan a közönség a Dionysián és Lénaián megrendezett versenyeken.

BENEDEK NOÉMI
Szegedi Tudományegyetem
Klasszika-Filológiai és Neolatin Tanszék
E-mail: benedek.noemi.maria@gmail.com

---

²⁶ L. Golden: Aristotle on Comedy. *The Journal of Aesthetics and Art Criticism* 42 (1984) 288.

²⁷ U. von Wilamowitz-Moellendorf: Zu Aristophanes' »Fröschen«. In: Hans Joachim Newiger (hrsg): Aristophanes und die alte Komödie. Darmstadt 1975, 361.